

Kerny Terézia

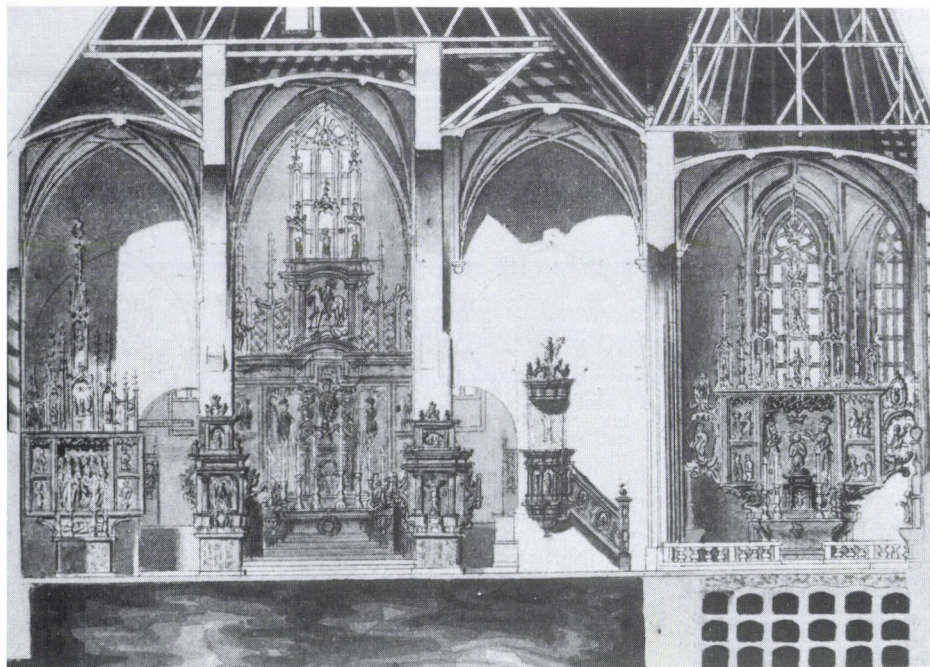
A SZEPESHELYI SZÁRNYASOLTÁROKRÓL

(Előzetes beszámoló)

„A szepeshelyi (Spišska Kapitula, Szlovákia) oltárok stílusa nemcsak a szepességi, hanem a régi magyar művészet legemelkedettebb színvonalát mutatja, és nyilvánvalóan azzal a magas szellemi kultúrával függ össze, mely a Felvidék egyik leghatalmasabb várához, a szepesi főispánsághoz és egyik legnagyobb történeti jelentőséggel bíró egyházi székhelyéhez..., a Szent Mártonról nevezett társaskáptalanhoz fűződik...” (Csánky Dénes: A szepeshelyi táblaképfestészet a XV–XVI. században. (Szepesi festő két táblája a boroszlói Szépművészeti Múzeumban.) Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei VIII. (1935–1936) Budapest, 1937. 10.)

Nincs tudomásom olyan középkorral foglalkozó közép-európai művészettörténeti összefoglalásról, amely valamilyen módon ne érintené, ne taglalná a szepeshelyi Szent Márton püspökről elnevezett társaskáptalan prépostsági, majd 1776-tól székesegyházának építészeti, berendezési alkotásait. A honi és külhoni műemléki, helytörténeti, „műtörténeti” szakirodalom e tekintetben igen gazdag már a XIX. század közepe óta. A teljesség igénye nélkül elég a restaurátor Wenzel Merklas, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold, Myskovszky Viktor, Rómer Flóris, Horváth Viktor jelentéseit, beszámolóit, publikációit áttekinteni.¹ E sort a század végétől azután Divald Kornél, Éber László, Csánky Dénes, Péter András, Hoffmann Edith, Genthon István folytatták.² A II. Világháború után sajnálatos módon néhány évre megszakadt kutatásnak idehaza Radocsay Dénes adott irányt corpuszaival,³ de a templommal foglalkozó bibliográfia a mai napig folyamatosan gyarapszik.⁴

A székesegyház a művészettörténeti kutatás számára fölbecsülhetetlenül gazdag tárháza. Hatalmas értékű művek halmozódtak föl benne az évszázadok során, akár falképeit, szárnyasoltárait, epitáfiumait, bútorait tekintve. Közülük vitathatatlanul első helyen állnak középkori szárnyasoltárai. Irodalmuk szintén óriási. E pazar gazdagság után, amelyek a legkülönbözőbb szempontból, történetileg, stílárisan, néha még ikonográfiai aspektusból is tárgyalták az oltárokat, úgy tűnhet, hogy róluk már igazán nem lehet újat mondani. A helyzet e lenyűgöző teljesítmények ellenére azonban nem igazán rózsás. Zavarosak többek között datálásaik, fölállítási körülményeik, elhelyezéseik, átalakítgatásaik, megcsonkíttatásaik, provenieneciájukról nem is beszélve, egyszerűen kálváriájuk története. Pedig az oltárokról jó néhány írott és képi forrás ismeretes, de nagy részüket nemigen hasznosította a velük foglalkozó szakemberek zöme. Csekély hányadukat,

1. A szepeshelyi főoltár ábrázolása (OMvH Tervtára)

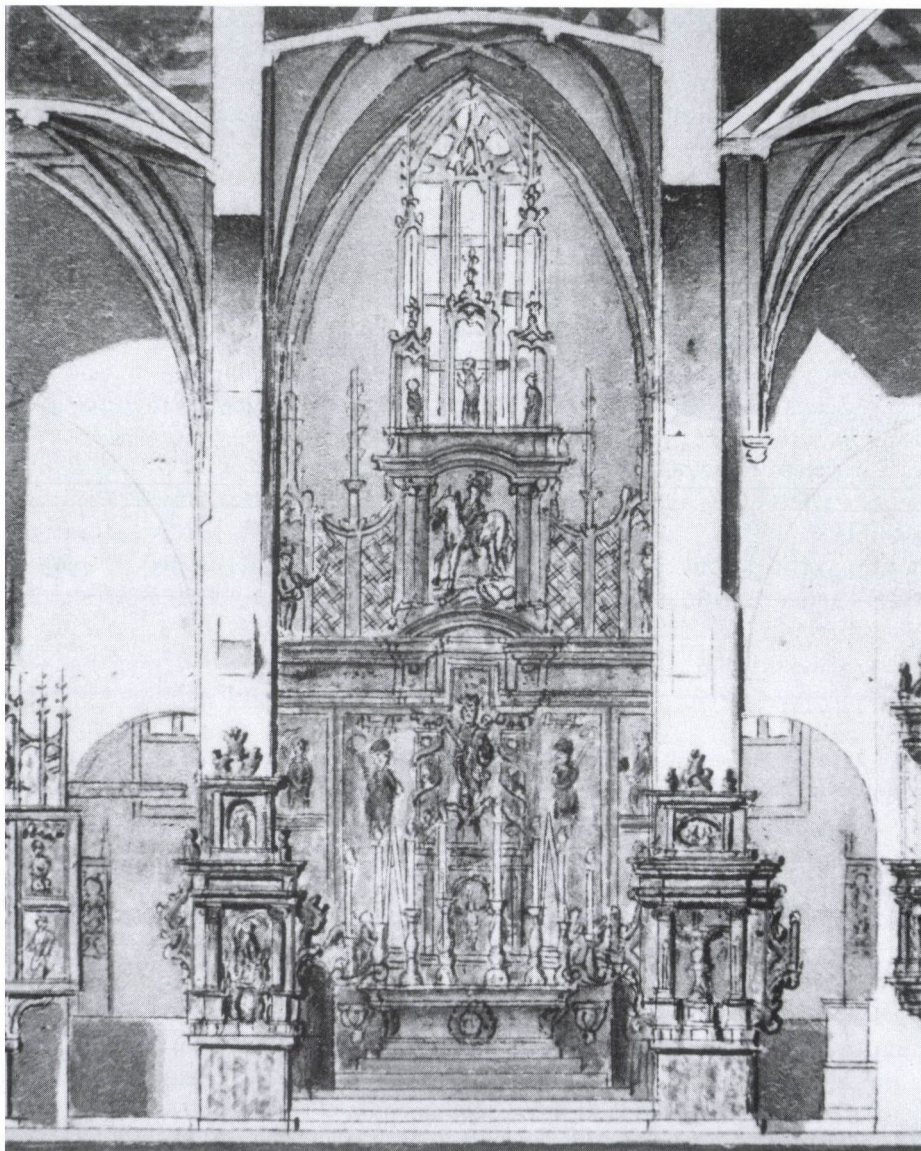
egymást ismételve, az eredeti forrásokat mellőzve, s egyre romlottabban föl-fölhasználhatták ugyan, más dokumentumokra viszont, holott mind lelőhelyük, vagy éppenséggel regesztájuk (MTA MKI Levéltári Gyűjteménye) ismert és hozzáférhető volt, a feledés jótékony homálya borult.

Az eddig újonnan előkerült dokumentumok a következők:

1. Zala vármegyei Miklós prépost (1382–1393), hogy „a Szent Márton egyháznak fényét emelje” 1387-ben Mária Magdolna oltárát állíttatja föl.⁵

2. Kétségtelenül a legfontosabb forrás Wagner Károly Bécsben, 1774-ben megjelent szepességi oklevéltárában olvasható, aki a templom 1478. X. 25-én történt újrafőlszentelési okiratában tizenegy oltárt ismertetett. (Ezt a számot azért kell kiemelni, mert a későbbiekben szintén a legváltozatosabb számkombinációkban fordult majd elő.) A huszíták kiűzése után ugyanis 1462–1478-ban a templomot Stock János, majd berendi Back Gáspár prépostsága alatt bővítették és új oltárok is kerültek bele. Ezek Wagner alapján a következők voltak: Szent Márton főoltára, Szűz Mária koronázása, Szent Kereszt, Keresztelő Szent János, Szent Péter és Pál apostol, Szent Mihály arkangyal, Szent Bertalan vértanú, Szent Lőrinc, a Tizenegyezer Szűz vértanú, Szent István király, Szent Imre herceg, illetve Szent László mellékoltárai.⁶

3. A harmadik ide vonatkozó dokumentumcsoport a budapesti Egyetemi Könyvtárban található, a szepesi konventre vonatkozó iratcsomóban a je-

2. A szepeshelyi főoltár (az 1. kép részlete)

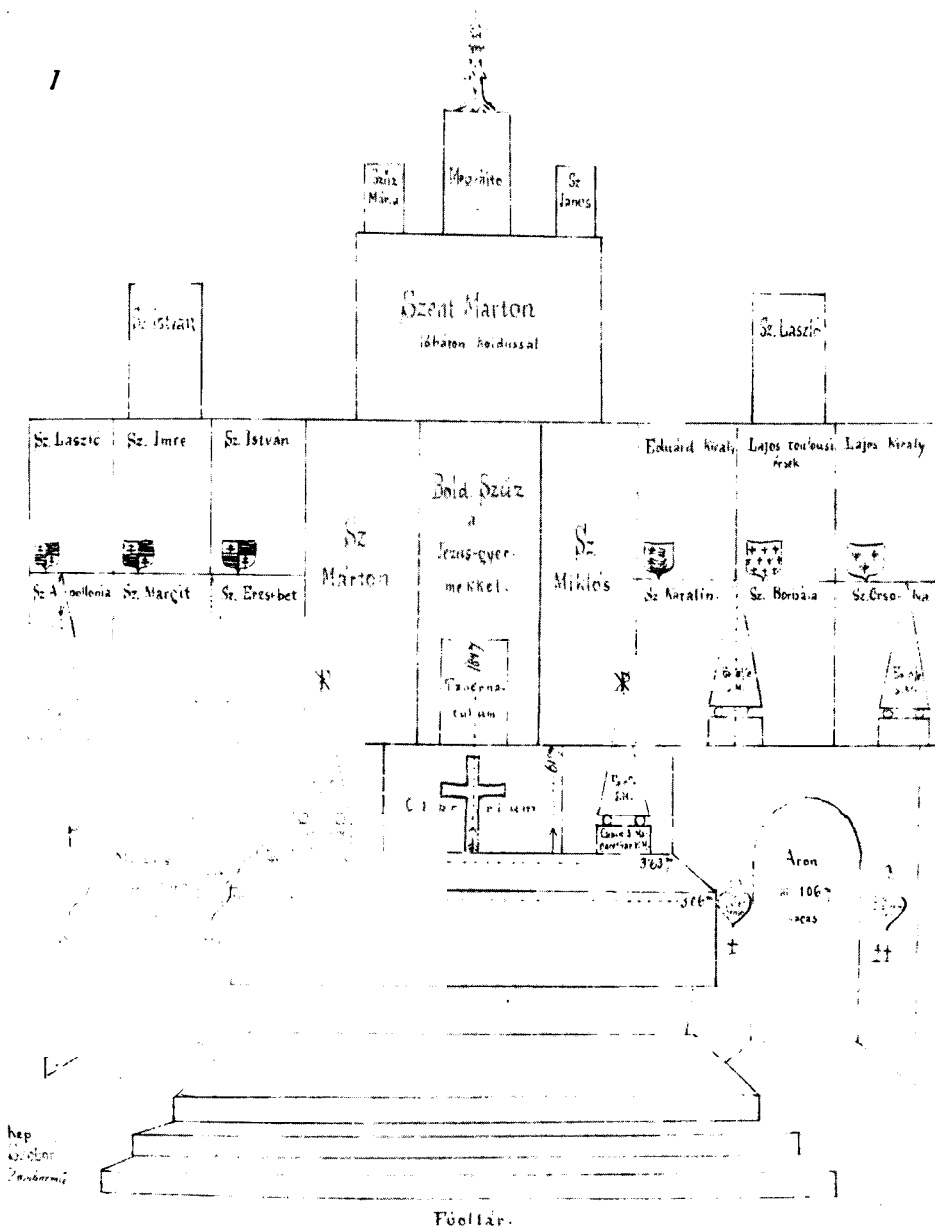
zsuita Hevenes Gábor átíratában, hatalmas hagyatékának XL. kötetében. E kéziratok 1560-tól 1587-ig közölnek adatokat, többek között Szepeshelyről is, de csupán szórványosan érintve e beszámoló tárgyát képező oltárokat, de annál inkább megvilágítva a reformáció és ellenreformáció harcát a Szepességben. Főleg a Zápolya István neje, Tesseni Hedvig alapította Jézus Teste Testvérületről és a káptalan áldatlan, sanyarú sorsáról számolnak be. 1560 XII. 19-én például a szomorú helyzet kivizsgálására, nem egészen veszélytelenül, kanonokokat küldenek ki, amikor is szóba kerül egy táblakép („tabula”) és egy menza (titulus nélkül). Érdekes, bár nem tartozik szorosan a témához egy 1585. II. 8-án keltezett irat, amelyben Szent György vértanú fejerekljetartójáról, egy úrmutatóról és egy dalmatikáról esik szó.⁷

4. Az ekkortájt dúló vallásháborúk hatásáról, amelyek néhány éven belül az oltárok átalakításaira is kihatással lesznek, egy ismeretlen 1600 körüli szerző jegyzetei adnak információkat.⁸ A szerző ír az 1580–1590-es években folyt egyházi vitákról a szepességi kriptokálvinisták és a szigorúbb irányzatot követő lutheránusok között. E viták egyik lényeges pontja volt a képek, szobrok, oltárok használata, amelyet a kriptokálvinisták teljesen elutasítottak. Horváth-Stanisith Gergely begyűjtette nagyőri kápolnájába a szepességi templomokból a „bálványokat”. Az akció minden bizonnyal Szepeshelyet is érintette. Az irat arról is szól, hogy Radaschin Mihály és Stöckler Lénárd Bártfán bezáratta (elzáratta?) az oltárokat.

5. Értékes anyagot szolgáltatnak természetesen az egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Bennük egyértelműen nyomon követhető a XIX. század végéig az oltárcserék és átalakítások sora. Az 1611-es Pázmány Péter-féle Visitatio még a Wagner által közölt állapotokat tükrözi.⁹ Ugyancsak az Esztergomi Prímási Levéltár 1700-ban keltezett Canonica Visitatioja már új oltárokról és fölújításokról számol be.¹⁰ Ezek szerint a XVII. század elejétől már megkezdődhetett fölújításuk. Számos oltárt széjjelszedtek, durván megcsonkítottak, barokk oltárarchitektúrába illesztettek, új mellékoltárokat emeltek. Közéjük tartozott például Szent Anna oltára, amelyről 1710-ben történt említés, rá hagyományozott gazdag adományával.¹¹

6. Az oltárok újabb, immár neogótikus megújítására a XIX. század második felétől, 1878-tól került sor Császkza György (1826–1904), majd Párvy Sándor (1848–1919) püspöksége idején. Még az átalakítások előtt kereste föl a templomot Myskovszky Viktor rajztanár, aki az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Tervtárában őrzött I. számú vázlatkönyvében lerajzolta a Szűz Mária koronázása oltárt.¹²

7. Talán ekkor készült az a jelzetlen, évszám nélküli és leltározatlan akvarell is, amely szintén az OMvH Tervtárának tulajdona. E gyűjtemény még egy fölbecsülhetetlenül értékes dokumentum-sorozatot őriz egy ismeretlen, föltehetően építésztől, amelyekhez Lippert József a pozsonyi dóm számára készített terveit használta föl az 1888-as restaurálás előtt. A ti-

3. Hradzsky József rajza a szepeshelyi főoltárról (Mgt.)

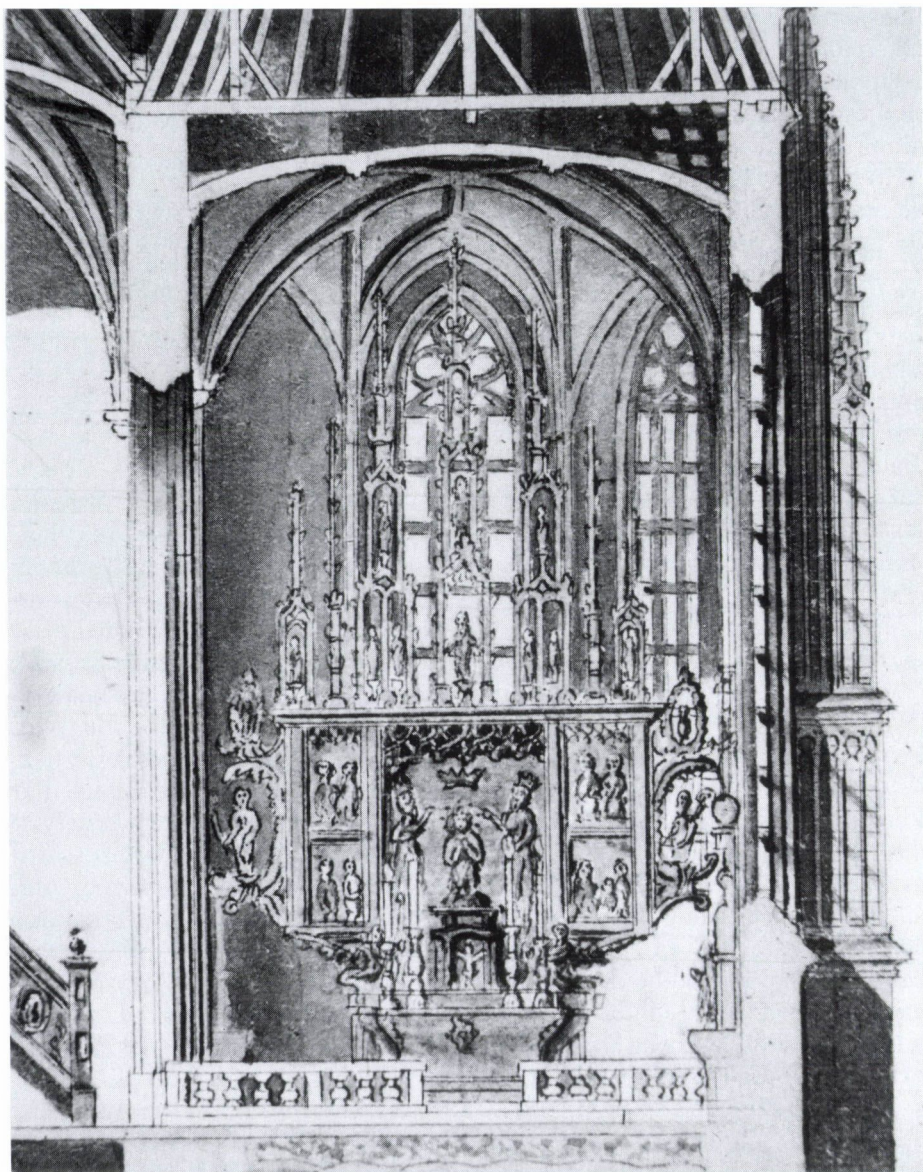
zenőt lapból álló akvarell-kollekció a székesegyház alaprajzáról, keresztmetszetéről ad elsősorban adatokat, de részletesen bemutatja oltárait, berendezési tárgyait. Technikájuknál fogva azonban behatóbb vizsgálatokra, legalábbis az oltárok szempontjából – például ikonográfiájukat tekintve – nem alkalmasak.¹³

8. Közvetlenül e restaurálásokról készült Hradzsky József (1827–1904) kanonok huszonegy darabból álló tollrajzos mappája, amely mind ez ideig legrészletesebb képét nyújtja a templom középkori és barokk oltárainak.¹⁴

9. Divald Kornél néhány éve örökösei tulajdonában fölbukkant 1930-as útinaplójában október 3-án a helyszínen négy oltárról írt rajzok kíséretében: Szűz Mária halála, Szűz Mária koronázása, Szent Mihály arkangyal és a Három királyok imádása oltára.¹⁵

A főtebb fölsorolt, de még korántsem teljes összeállításból a későbbi kutatások számára a Hradzsky József kanonok-féle mappa szerintem a legkorrektebb és leghasználhatóbb dokumentum, amelyre mintegy tizenöt évvel ezelőtt bukkantam. Jelenleg magántulajdonban őrzik. A címlapon 1896-os dátumú körbélyegző látható, de bizonyíthatóan mintegy tíz évvel korábban készült. Mérete: 250×180 mm. Címe: A szepeshelyi székesegyház egyes részeinek rajza. Vastag betűvel jelölte a táblaképeket, vékonyabbal a szobrokat, s szinte alig láthatóan a domborműveket, pontos méreteket, ikonográfiai leírásokat közölve. A huszonegy lapból tizenkettő mutatja be a székesegyház gótikus, barokkizált vagy teljesen barokk oltárait.

Hradzsky József (1827–1904) szepesi kanonok 1861-től tett közzé méhéseti, 1874-től történelmi, művelődéstörténeti tanulmányokat. Alapvető műve ez utóbbiak közül az *Initia progressus ac praesens status Capituli ad S. Martinum E. G. de Monte scepusi...* című adattára (Szepesváralja, 1902.), amely egyébként szintén kiindulópontját képezi az oltárok kutatásának.¹⁶ A művészettörténet iránt is érdeklődő pap, aki nap mint nap elment előttük, az utolsó pillanatban megörökítette őket az utókor számára, talán későbbi földolgozásuk reményében, talán a problémáktól nem egészen mentes „restaurálásuk” kapcsán. E renoválások akkor a divatos korstílus, a neogótika jegyében újultak meg. A munkálatok legfőbb szervezője Császka György (1826–1904) püspök volt, majd kalocsai érsekké történt kinevezése után (1891) Párvy Sándor alatt folytatódtak intenzíven. Császka nagyformátumú főpap volt, aki bőkezűen támogatta a művészeteket, műemlékeket mentett meg a pusztulástól. Szepesi Közlemények címmel hetilapot alapított, háromezer forinttal járult hozzá a Monumenta Vaticana kiadásához, az 1873-as pesti árvízkárosultak javára kiállítást rendezett. Egyházmegyéje számos klenódiáját fölújíttatta. Nevéhez fűződik például a XV. századi felkai úrmutató restaurálása, amikor a szentségmutató oromzatára rákerült Szent László öntött szobrocskája (a szakirodalom a mai napig eredetiként tartja számon!)¹⁷ Püspöksége alatt lajstrom készült az Egyházmegye elavultnak ítélt berendezési tárgyairól, az avított, szüetett, az új korszellemnek nem megfelelő táblaképekről, szobrokról, zászlókról,

4. Szepeshely. A Szűz Mária koronázása mellékoltár ábrázolása (OMvH Tervtára)

amelyeket nem kívántak megsemmisíteni, de laicizálásuktól tartva a püspöki palota lomtárában („magtárában”) deponáltak. Szepescsütörtökről, Sztatvinről, Káposztafalváról és még ki tudja hány helyről, a legeldugottabb falvakból kerültek ide alkotások, amelyek egyébként az enyészetté váltak volna.

Hradszky mappája tulajdonképpen ismert volt, egy-két kutató fölismerve jelentőségét fölhasználta dolgozataiban. Közéjük tartozott Divald Kornél, aki Szepesvármegye művészeti emlékei című monográfiájának 1905-ben megjelent II. kötetében a következőket írta: „Boldogult Hradszky József kanonok jóvoltából 1903-ban egy csomó vázlatos rajzot volt módom látni, mely a szepeshelyi oltárokat a székesegyház restaurálása előtti állapotukban ábrázolta...”¹⁸ Ezek alapján kísérletet tett, Csánky Dénes szerint „zavaros” interpretálásukra.¹⁹ Divald 1906-ban a Műemlékek Országos Bizottságához benyújtott jelentésében javasolta a rajzok megvételét.²⁰ Újabb említésük 1952-ben történt Radocsay Dénes: Elfeledett és elpusztult középkori táblaképfestészetünkről írott, a Művészettörténeti Értesítő hasábjain publikált adattárában, de annyira felületesen és semmi jelentőséget sem tulajdonítva nekik, hogy valószínűleg Divaldtól vette át az adatot.²¹

Miért fontosak tehát számunkra ezek a rajzok a restaurálás előtti állapot rögzítésén túl? Azért, mert mind ez idáig csupán belőlük azonosíthatók azok az oltárok, függőképek, szobrok, amelyek ténylegesen a szepeshelyi székesegyházban voltak. Vagyis a rajzokból egyértelművé válik, hogy mi szepeshelyi provenienciájú és mi nem az! Mert a problémák igazán itt kezdődnek, hiszen a mai napig mind a szlovákiai közgyűjteményekben, mind a budapesti Nemzeti Galériában számos olyan alkotást őriznek, amelyek alatt Szepeshely származási hely van föltüntetve. A Magyar Nemzeti Galériában például egy Szűz Mária oltárnál (1480 körül), két oltárszárnynál, két egy oldalán és egy két oldalán festett táblán, két két oldalán és két egy oldalán festett táblánál.²² Szepeshelyi provenienciájúként szerepel a kassai Vychodoslovenského Museum-ban található Menekülés Egyiptomba jelenetet ábrázoló predella. Savnikon és más gyűjteményekben is előfordulnak hasonló darabok. Már pedig Hradszky rajzain ezek egyáltalán nem szerepelnek! Lehetséges, hogy a nagy tudású kanonok rosszul határozta meg ikonográfiájukat? Elképzelhető. E föltevésnek viszont ellentmondani látszanak az oltártáblák, szobrok akkurátusan bejelölt méretei. Szepeshely a XIX. század második felétől „begyűjtő” helyként funkcionált. Mint említettem számos egyházi alkotás került ide a legkülönbözőbb településekről, amelyeket Divald Kornél felvidéki útjai során számtalanszor megörökített fényképfelvételein. Fáradhatatlan múzeumszervező lévén jó néhány darabot juttatott közülük, mint erről a Magyar Nemzeti Múzeum Közleményei 1914-től rendszeresen beszámolnak iktatószámokkal, az ország első közgyűjteményébe.²³ Az általa kiválasztott, megmentésre ítélt tárgyakból jutott azonban más felvidéki múzeumokba is (Kassa, Bártfa,

Selmecbánya, Besztercebánya). A Magyar Nemzeti Galériában kiállított táblaképek és a Szűz Mária oltár tehát minden bizonnyal nem szepeshelyi eredetűek, de alighanem szepesi származásúak.

A proveniencia kérdés persze fordítva is föltehető, még pedig egyelőre két „kassai” szobor kapcsán. Divald Kornél 1904-ben a szepeshelyi lomtárban lefényképezett egy agyonrestaurált Szent István király és egy Szent László szobrot, amelyek az ő jóvoltából a Kassai Múzeumba kerültek. 1935-ben Gerevich László disszertációjában ugyanezek már újból restaurálva a kassai Szent Erzsébet domból származóknak lettek föltüntetve.²⁴ Divald szintén magántulajdonban lévő fényképe alapján szepesi eredetük egyértelmű!²⁵ De talán az sem elképzelhetetlen, hogy eredetileg Szepeshelyen voltak föllállítva. Hradszky ugyanis említett tábláin két helyen is közölt középkori eredetű oromzati szobrokat Szent István király és Szent László alakjával, leszámítva a Szűz Mária koronázása mellékoltárt, mégpedig az ún. Órangyal és a Szent Márton főoltár oromzatán. Ezek restaurálásuk során eltűntek, de be is kerülhettek ebbe az ominózus raktárba, ahol Divald a szabadban lefényképezte őket.

A fölvázolt proveniencia problémák csupán töredékét képezik a Szepeshellyel kapcsolatos még megoldandó feladatoknak. További kutatásokra van szükség az Esztergomi Prímási Levéltár Canonica Visitatióiban, a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában, a szlovákiai közgyűjteményekben. A Szepesi Püspöki Levéltár irataiban. Megoldásra vár a székesegyház oltárainak ikonográfiai programja is, ahol föltűnően magas számban szerepelnek a magyar szent királyok. Izgalmas problémát jelent a főoltár tematikája is, amely véleményem szerint az Aragóniai és a Corvin ház rejtett és fiktív genealógiáját hordozza. Elgondolkodtató ezek után, hogy fönntartható-e az ún. „Szepesi Iskola” fogalma? Tennivaló tehát akad még bőven. Újbóli kutatásukat talán az alapoknál, a menzánál lehetne elkezdni, hogy erre kerülhessen az oltár fölépítménye.

JEGYZETEK

¹ Bibliográfiájuk fölsorolva: RADOCSAY D.: A középkori Magyarország táblaképei. Bp. 1955. 435–450.

² RADOCSAY i. m. 435–450.

³ RADOCSAY i. m. 435–450.

⁴ Az ide vonatkozó terjedelmes hazai és szlovák irodalom annotált részletes fölsorolására külön tanulmányban szeretnék kitérni.

⁵ RADOCSAY D.: Elfejtett és elveszett középkori magyarországi táblaképek. Művészettörténeti Értesítő I. (1952) 98–99.

⁶ WAGNER, C.: *Analecta Scepusii...* i. m. Wienae, 1774. 347–350.

⁷ Hevenes Gy. S. J. Gyűjteménye. Budapest, Egyetemi Könyvtár. Kézirattár. XL. kötet. 1–189.

⁸ Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Oct. Lat. 531. A vallási villongásokra még vö.: BRUCKNER Gy.: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben. Budapest, 1922. I. 140–149., 168–170.

⁹ WAGNER, C.: *Analecta Scepusii...* i. m. Wienae, 1774. 348.

¹⁰ Esztergomi Prímási Levéltár. *Visitaciones Canonicae*. Fasc. II. Liber 12. Collegiata

- ecclesia S. Martini de Monte Scepusiensi. Fol. 24–27.
- ¹¹ Acta Jesuitica. Magyar Országos Levéltár. E. 152. 1710. III. 1.
- ¹² MYSKOVŠKY, V.: Archaeologische Skizzen der Denkmaleheren in Oberungarn. 1866. Myskovszky Viktor hagyatéka. Országos Műemlékvédelmi Hivatal Tervtára. I. számú vázlatkönyv. 1883. IV. 15. Ltsz.: 347–12.524. Ceruzarajz, 300×235 mm
- ¹³ Vásonra ragasztott papír, tempera. Országos Műemlékvédelmi Hivatal Tervtára. Ltsz.: K. K. 7705. 520×235 mm. Jelzés nélkül. A tizenöt darabból álló sorozat őrzési helye: Országos Műemlékvédelmi Hivatal Tervtára. Leltári szám nélkül! Az akvarellekre Takács Imre hívta föl a figyelmet, s ő készíttetett fényképeket róla Hasznos Zoltánnal. Irodalmuk: VELICS L.: Az egyházi művészetek tanulmányozásáról. Budapest, 1894. 92.
- ¹⁴ Magántulajdon. A Mittheilungen der Centralcomission Erforschung und Erhaltung... I. (1853) számába kötve. Címlapján: Ex Libris Josephi Hradzsky Can. Scepus 1898. bélyegző.
- ¹⁵ Divald Kornél vegyes iratai. Országos Műemlékvédelmi Hivatal Könyvtára. I. számú jegyzőkönyv. 1903. IX. 3.
- ¹⁶ -: Hradzsky József. Címző a Magyar Katolikus Lexikon számára. Kézirat. Megtekintését Diós Istvánnak köszönhetem.
- ¹⁷ Császka Györgyről és Právy Sándorról szintén a készülő Magyar Katolikus Lexikon címszavai nyújtanak tájékoztatást (szerző nélkül)
- ¹⁸ DIVALD K.: Szepesvármegye művészeti emlékei. II. Szerk.: Vajdovszky J. Budapest, 1905. 49.
- ¹⁹ CSÁNKY D.: A szepeshelyi táblaképfestészet a XV–XVI. században. (Szepesi festő két táblája a boroszlói Szépművészeti Múzeumban.) az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei VII. (1935–1936) Budapest, 1937. 13.
- ²⁰ Divald Kornél bizottsági tag jelentése 1905. évi munkájáról. MOB Iratok 1906/152. (Országos Műemlékvédelmi Hivatal Könyvtára)
- ²¹ RADOCSAY D.: Elfelejtett és elveszett középkori magyarországi táblaképek. Művészettörténeti Értesítő I. (1952)91–99.
- ²² RADOCSAY D.: A középkori Magyarország táblaképei. Budapest, 1955. 435–450.
- ²³ Közlemények a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából I. (1916/1.) 52–55, VARGAS E.: Vezető a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztálya kiállított gyűjteményeiben. Budapest, 1929. 27., 28., 29.
- ²⁴ GEREVICH L.: A kassai Szent Erzsébet templom szobrászata a XIV–XVI. században. Budapest, 1935. 70., 44–45. kép, RADOCSAY D.: A középkori Magyarország faszobrai. Budapest, 1967. 180. A szobrok magassága: 162 cm. Radocsay 1500–1530 körüli időkre keltezte az alkotásokat., múzeumi leltári számot nem közölt.
- ²⁵ Magántulajdon Divald helyszíni kiegészítéseivel. Divald Kornél felvidéki topográfiai útjai során készített fényképfelvételeiről, amelyek jórészt az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Fényképtárában található: CS. PLANK I.: Divald Kornél fényképfelvételeinek jegyzéke. In: A „Szentek fuvarosa” Divald Kornél felső-magyarországi topográfiája és fényképei 1900–1919. Szerk.: BARDOLY I. Budapest, 1999. 469–540. (Szepeshelyi fölvételek: 372–379.)
A szepeshelyi szárnyasoltárokról valamennyi eddig előkerült frott és képi forrás közlésével nagyobb tanulmányban szeretnék beszámolni.